

سازوکارهای طنزآفرینی در داستان‌های کوتاه جلال آل احمد

حسین بهزادی اندوه‌جودی - مریم شادمحمدی

جلال آل احمد از نویسندگان پرکار دهه ۴۰ هجری شمسی در آثار خود، بارها مسایل اجتماعی، سیاسی و عقیدتی را به چالش کشیده است. همچنین انتقاد از مسایل جامعه، نه تنها در مقالات و سایر نوشته‌های او، بلکه در داستان‌های کوتاه آل احمد نیز نمود دارد.

از پنج مجموعه داستان کوتاه چاپ‌شده از آل احمد، چهار مجموعه دارای داستان‌هایی بهره‌مند از عناصر طنز هستند. آل احمد در این مجموعه‌ها فلاکت و عقب‌ماندگی عوام، رواج باورهای خرافی، بی‌اعتنایی افراد نسبت به اجتماع و شهروندان، سیاست‌بازی و روش‌های نامطلوب مبارزه برای رسیدن به شهرت، از بین رفتن اصالت‌های فرهنگی و تعصبات دینی را در قالب داستان مورد انتقاد قرار می‌دهد و برای مطرح کردن این موضوعات، مانند بسیاری از آثار انتقادی دیگر، از قالب طنز نیز استفاده می‌کند.

آل احمد علاوه بر بهره‌گیری از طنز در درون‌مایه داستان‌هایش، از طنز کلامی نیز استفاده می‌کند و برای این منظور سازوکارهای طنزآفرینی را در خدمت داستان قرار می‌دهد که می‌توان به مواردی مانند کنایات و تعابیر عامیانه، تشبیهات طنزآمیز، استعاره، تضاد، تکرار، اغراق، تحقیر، جناس، ایهام، تناسب، تشخیص، حسن تعلیل و صنعت عکس و درهم-آمیختگی گونه‌های مختلف زبانی، درهم‌شکستن قراردادهای همنشینی و نقیضه‌سازی اشاره کرد.

جلال آل احمد، نخستین کار ادبی‌اش را با چاپ داستان "زیارت" در مجله "سخن" که زیر سایه صادق هدایت منتشر شد، آغاز کرد. در سال ۱۳۲۴، مجموعه داستان "دید و بازدید" را به چاپ رساند که راوی بیشتر داستان‌ها در آن، فردی بیگانه از جمع است که بین باور و تردید معلق است. دومین مجموعه داستانی خود را با عنوان "از رنجی که می‌بریم"، تحت تأثیر باورهای حزبی، در مورد انسان‌های درگیر در ماجراهای سیاسی نوشت. همچنین در مجموعه‌های "سه‌تار" و "زن زیادی"، تعصب و فقر مردم را در اعماق اجتماع به تصویر کشید. او بهترین داستان‌های کوتاه خود را تحت تأثیر خاطرات دوران کودکی در مجموعه پنج داستانی خود در سال ۱۳۵۰ به رشته تحریر درآورد. از پنج مجموعه داستان کوتاه، چهار مجموعه دارای داستان‌های طنزآمیز و یا ویژگی‌های طنز در ضمن داستان‌ها هستند و مجموعه "از رنجی که می‌بریم"، فاقد حالت طنزگونه است و بیشتر ابعاد سیاسی ماجراها را در نظر دارد.

بیشترین دغدغه آل احمد، پرداختن به مسایل اجتماعی و انتقاد از برخی مسایل درون جامعه است که اصولاً اجتماع و طبقات مختلف آن، موضوع اصلی داستان‌های او را شکل می‌دهد. هدف از پرداختن او به این موضوع نیز نمایش فلاکت و عقب‌افتادگی جامعه و ستیز با باورهای خرافی در میان مردم است. از نمونه‌های موفق در این زمینه داستان "سمنوپزان" است که با توصیفات زیبایی که آل احمد از یک مراسم زنانه ارایه داده، خالی از جلوه‌های طنز نیست. "سمنوپزان" حکایت زنی است که با بردن طلسمی برای هوویش، موجب سقط جنین او می‌شود.

(۱) این قصه‌ها قبلاً نوشته شده بودند و در سال ۱۳۵۰، یعنی پس از فوت آل احمد منتشر شدند.

جلال آل احمد در مجموعه داستان‌های کوتاه خود نیز مانند سایر نوشته‌هایش و بنا بر اقتضای زمان، از عنصر طنز استفاده می‌کند. این طنز ابتدا در موضوع و درون‌مایه داستان‌های وی وجود دارد. بیشتر این موضوعات که در سه دسته کلی اجتماعی، سیاسی و مذهبی می‌گنجد، در پوسته درونی داستان دارای طنز از نوع انتقاد از مسایل مورد بحث هستند. آل احمد در پروراندن موضوع، گاه از طنز موقعیت و ماجرا استفاده می‌کند و برخی از داستان‌هایش مانند "خانم زهت‌الدوله" و "خداداد خان" دارای بستر طنز هستند و در بعضی دیگر طنز بیشتر در کلام راوی قابل مشاهده است، بدین معنا که نویسنده از سازوکارهایی برای آفرینش طنز بهره گرفته که در پوسته بیرونی داستان به چشم می‌خورد. در بعضی از داستان‌ها، طنز تنها در پایان داستان خلق می‌شود و خواننده پس از مطالعه کل داستان و برخورد با صحنه پایانی، همراه با خنده‌ای که در پس آن عمقی وجود دارد نیز غافلگیر می‌شود. در حوزه دستور زبان نیز نویسنده بیش از همه با درهم‌آمیزی گونه‌های مختلف زبانی و پس از آن، با درهم‌شکستن قراردادهای همنشینی و گاه با استفاده از جملات معترضه، طنز داستان‌ها را به وجود آورده است.

منابع:

- (۱) اصلانی - محمدرضا، فرهنگ واژگان و اصطلاحات طنز، کاروان، چاپ اول، تهران، ۱۳۸۵ ش.
- (۲) باطنی - محمدرضا، نگاهی تازه به دستور زبان، آگاه، چاپ هفتم، تهران، ۱۳۷۵ ش.

<https://www.sid.ir/paper/238537/fa>